A magyar népdal „felfedezése"

Nálunk, magyar nyelven mindenki tudja, mi a *népdal, népmese, népzene, néptánc* szavak értelme. A magyar folklór jelenségei ezek, a nép körében ismert alkotások, amelyeket szakemberek összegyűjtöttek, majd archívumokban rendszereztek, sőt közzé is tettek: mind a széles nagyközönség, mind a szakkutatók számára. Nálunk nem meglepő az a tény, hogy az iskolákban ezeket tanítják, és a tömegközlés (hanglemezek, rádió, televízió) is rendszeresen hozzáférhetővé teszi őket. Még ma is, amikor a múlthoz képest megcsappant hozzáférhetőségük, szinte nincs olyan nap, hogy e keretekben ne találkozzunk velük. Ha valaki úgy szeretné, rövid idő alatt akár százkötetes könyvtárat is összegyűjthet, benne a magyar népköltészet valódi gyöngyszemeivel.

Persze, más népek folklórját is ismerik. Sok-sok ezer német, orosz, lengyel, finn, román, szlovák népdalt, népmesét gyűjtöttek össze és jelentettek meg. Ők és más népek is tudják, mi az ő népköltészetük jelentősége. Ám talán nem tévedek, ha azt mondom, nálunk egyöntetűbb ez a felismerés: az egész ország tud folklórunkról és értéknek tartja a valódi népdalokat, népzenét, néptáncot. Ma is eleven táncház-mozgalmunk, folklór-fesztiváljaink jól jelzik, tíz- és tízezrek ma is szeretik ezt a kulturális örökséget, a maguk jószántából foglalkoznak ezzel, sőt a lehető legpontosabb módon kívánják megtanulni, utánozni – azok is, akik már visszavonhatatlanul más, modern környezetben élnek.

Ám mióta van ez így?

Noha népdalaink, meséink története jól bizonyítja, hogy a folklór társadalomtörténetileg mindig változik, és úgy „örök", hogy mindig módosul – ám a folklór gyűjtése nálunk sem volt mindig ismert dolog. Voltaképpen csak két évszázada bukkant fel ez a törekvés. Azonban így is az elsők között voltunk Európában, akik nemcsak gondoltak erre, hanem tettek is valamit az ügy érdekében!

A legelső jelentős magyar nyelvű újság, *A Magyar Hírmondó* harmadik évfolyamában, pontosabban az 1782. esztendőben, a Boldog-Asszony havának (= január) 16-napján, szerdán kiadott 5. számban volt olvasható egy tudósítás az időszerű „tudománybéli dolgok"-ról. A szerkesztő, Rát Mátyás, örömének ad hangot, hogy az év legelső ilyen tudósításában olyan dologról beszélhet, amely már évek óta foglalkoztatta, és amelyet illetően a magyarok közül azok is megelégedhetnek, akik számára csak az a helyes, ami „a tanultabb Európai Nemzeteknél" már megvan.

„Tudva vagyon, minémű nagy szorgalmatossággal gyűjtögetik az Ánglusok és a Franciák, nem csak az önnön magok eleink régi verseiket és énekjeiket, hanem a távol lakozó népekit is. Az Olaszoknak hasonló igyekezetek nem kevésbé ismeretes. Hát a Németeket avagy szükség-é elő-hoznom? ... (Mindenki észre vehette) ... *„minémű nagy becsben légyenek nálok a régi Német históriás, mesés, s több afféle énekek. Ki nem tudja, mint kapnak ők a köz népnek szájában forogni szokott régi verseken, melyeknek Volkslieder a nevezetek?"*

Rát információja meglepően pontos, sőt még egy kicsit optimista is. Angol, francia, olasz és német népköltési gyűjtésekre utal, és természetes, hogy más műfajok között is elsősorban a népdalra gondol, amit a ma is így használt megfelelő német szóval (Volkslied) pontosan jellemez.

A cikk szabályos felhívás a magyar népköltészet gyűjtésére. Azt is leírja, hogy van e munkának szervezője is: „Imé egy Magyar Hazafi – Bécsben nemzetéhez és hazája nyelvéhez való buzgó szeretettől viseltetvén, arra reá adta magát, hogy ezt minél hamarabb véghez vigye." Rát közli a részletes gyűjtési felhívást: mit és milyen módon kell feljegyezni. Az így összegyűjtött anyagot kell bérmentesített küldeményben Bécsbe eljuttatni: *„Editori Poëmatum*

A Római Császári és Apostoli Királyi Felségnek
különös engedelmével.

A MAGYAR HIRMONDÓ,

1782dik esztendőbenn,

Bóldog-Asszony havának 16dik napjánn,

Szerdánn költ

5dik LEVELE.

1. *Tudománybéli dolgok.*

Ha a Magyar Hírmondó valaha, Nemzetének betsűletére, hasznára és gyönyörűségére válandó dolgot hírdetett avagy hírdethetett; ha a túdós vagy-is a tudományokbann gyönyörködő jó Hazafiakat, valamikor valamelly jól intézett munka eránt való figyelmetességre fel-indíthatta: most valóbann ollyan dolognak jelentéséhez vagyon szerentséje. Mellynek-is annál inkább örűl, hogy ez esztendő elejénn Tudománybéli túdósításait azzal kezdheti; mennél nagyobb vala már régtűl fogva reá-vágyódása, a minthogy erről még emlékezni fognak azok, a kik az el-múlt esztendőbenn költ Leveleit olvasták. Mi légyen az, ezentűl meg-mondom; minek-utánna némellyeknek kedvekért, a kik semmit helyesnek nem tartanak, ha tsak a tanúltabb Európai Nemzeteknél annak másfát nem látták, ezeknek példájokból a dolognak méltó-voltát meg-mutatándom.

Tudva vagyon, minémű nagy szorgalmatossággal gyűjtögetik az Ánglusok és a Francziák, nem tsak az

Hungaricorum Veterum et Recentium in Typographeo Matthiae Andreae Schmidt. Viennae. Abzugeben auf dem alten Fleischmarkte Nro. 703 im Kullmayerischen hause zu ebener Erde" Vagyis megvan a nyomdász, megvan a készülő kiadvány latin nyelvű címe (ezt magyarul *Régi és Új Elegyes Vers Gyűjtemény*nek nevezi) és abban is bíznak, hogy a következő év (azaz 1783!) tavaszán meg is jelenik az első ilyen kötet. Mindent tudunk – csak éppen a bécsi hazafiról írja a *Magyar Hírmondó* szerkesztője: „nevét még nem szabad kijelentenem". Ezt a költő és nyelvtudós Révai Miklós személyében találjuk meg.

Maga a szerkesztő, Rát Mátyás jól ismerhette a korabeli Európa érdeklődését a népköltészet iránt. 1773-tól négy éven át a kor legjobb német egyetemén (Göttingenben) tanult, ahol akkoriban (főként Herder nyomán) a népek költészete felé fordult a figyelem. Még érdekesebb Révai Miklós (1750–1807) útja a népköltési gyűjtésig. A torontáli születésű zsellérfi a szegedi piarista gimnáziumban tanult, itt tűzi ki céljául, hogy leírja magyar hazáját és annak múltját. Itt lesz piarista maga is: a heves és ellentmondó ember számára örök nyűgként, olykor akár az üldözési mánia jeleitől sem távol. Már szerzetesként Tatán, Veszprémben, Nagykárolyban, Nyitrán tanul (és tanít). Ekkor fogalmazza meg egy magyar „nemzeti filológia" kiépítésére vonatkozó terveit. Patrónusa, Károlyi Antal 1777-ben Bécsbe küldi, hogy ott az építészet elméletével foglalkozzon. Főként a *Teresianum* nagyszerű könyvtárában búvárkodik és természetesen megismerkedik az új magyar irodalom létrehozásán fáradozó „testőr-írókkal". A következő évben Nagyváradon szentelik pappá. Ekkor tankönyveket készít, főként a magyar nyelv tárgyköréből, ám ír fizikai, elektromosságtani tankönyvet is. A helyzetével mindig elégedetlenkedő Révai különösen a II. József trónralépése utáni időben vágyik arra, hogy másként is bekapcsolódjon a magyar művelődés új formái kialakításába. Örömmel fogadja Pálffy János gróf Bécsből érkezett levelét, aki fiainak nevelőjéül kéri fel. Révai a következő év elején Bécsbe távozik – ahol szinte a „szökött piarista" furcsa híre övezi. Ismét a *Teresianum* tudós köre válik működése színhelyévé. A magyar nyelv sokoldalú fejlesztését kívánó programjában első ötlete a költészeti gyűjtés megindítása. (Életkörülményei magyarázzák a személyét illető titkolódzást.)

Révai csakhamar „minden magyar versre" ki akarta terjeszteni gyűjteményét. Egy év után, 1782 áprilisában, otthagyja a bécsi nevelősködést. Sopron megyei, pozsonyi, sőt bécsi kitérő után 1783-tól Grazban nevelő. Itt végre több ideje van, ezt a magyar nyelv történetét tárgyaló munkák írására fordítja. A szegénység immár üldözi, ahogy maga írja, fizetése kevesebb „egy lovász, egy vadász, egy segtörlő tisztességgel mondván" javadalmazásánál. Mivel Rát 1782 végétől meg akar válni a *Magyar Hírmondó* szerkesztésétől, utódjául Révait ajánlja. A fösvény kiadóval azonban nem tud megegyezni. Az csak később, amikorra az újság már szinte tönkremegy, fogadja fel Révait (1784-től). Révai főként egy magyar nyelvművelő társaság orgánumává kívánta tenni az általa átszervezendőnek ítélt újságot. Mindez szemben áll József 1784-es nyelv-rendeletével is, és az újabb támadásoknak kitett Révai ez esztendőben Győrbe húzódik. Ekkor már a *Költeményes Gyűjtemény* tervén dolgozik, ám hamis híre megy, hogy nem szokott előfizetési díjakkal elszámolni, ezért 1785-ben és 1786-ban kibocsátott előfizetési felhívásai eredménytelenek maradnak. 1786-tól ismét Pozsonyban van, magyar költők műveit jelenteti meg. A következő évben Győrbe tér vissza, és ismét újságot tervez. Ebben az évtizedben főleg a magyar nyelvművelő társaság létrehozása foglalja le minden erejét. Sokszori sikertelen pályázgatás után végre 1802 augusztusától a pesti egyetemen lesz a magyar nyelv és irodalom tanára. Főként nyelvtörténeti munkák kiadása, kíméletlen és sértő nyelvhelyességi vitairatok írása tölti ki az élőhalottnak látszó, templomi-egér-szegény, ám haláláig éjjel-nappal dolgozó tudóst.

Minthogy a teológus végzettségű Rát 1782 végével a győri evangélikus fatemplom lelkésze lett, többet nem foglalkozott a népköltési gyűjtés kérdéseivel. Zaklatott életútja kizárja, hogy ilyen körülmények között lehetett volna irányítani valódi népdal-gyűjtést.

Pedig a kezdet nem volt reménytelen. Már 1782 áprilisában hírül adják, érkeztek a megadott címre küldemények. Amikor Révai 1784-ben átveszi a *Magyar Hírmondó* szerkesztését, beköszöntőjében jelentkezik „Ihol én vagyok az, a ki a *Magyar Vers Gyűjteményben* fáradozom". Rát az első felhívás után már azt írja, hogy az egyszerűség kedvéért a küldeményeket többé nem Bécsbe, hanem Pozsonyba, az újság szerkesztőségébe várják. Azonban arról sincs tudomásunk, mi is lett az ilyen küldemények sorsa.

Noha mindketten komolyan gondolták az 1782-es felhívást, elsősorban személyes okokból nem lett eredmény. Maga a felhívás mintaszerű: Rát az európai hátteret, Révai a magyar célokat tárják az olvasók elé. A kor figyelemre is méltatta ezt.

Noha e terv nem valósult meg, később mások megismételték a felhívásokat. Sándor István 1801-ben a *Sokféle* című almanach VII. kötetében, 1811-ben pedig Kultsár István (a *Hazai s Külföldi Tudósítások* lapjain) publikál ilyeneket. Ez utóbbi szövegét 1817-ben, az akkor indított *Hasznos Mulatságok* legelején újra közzé teszi. Végül 1818-ban Kultsár a *Hasznos Mulatságok*ban újrafogalmazza a felhívást, ekkor már pontosan „A köznép dallai" megnevezéssel. A korábbi felhívás még „nemzeti dallok" megnevezést adott, vagyis azt a differenciálatlan fogalmat használta, amit Rát és Révai. A sokoldalú Kultsár (1760–1828) sokminden másban is egyszerre folytatója a felvilágosodás-kori, meg kezdeményezője az új, reformkori kulturális törekvéseknek. Ő volt egyébként szervezője és főszereplője a legelső *Magyar Nyelv Ünnepének* (a Magyar Nemzeti Múzeumban, 1817. november 23-án).

A magyar „népdal" felfedezését körülbelül így képzelhetjük el. A XVIII. század végére Európában többfelé és többféle módon érdeklődnek a sokak által ismert, szerzőkhöz nem kapcsolható, általában réginek tartott dalok összeírásával, kiadásával, értékelésével. Német földön (akárcsak Herdernél is) a *Volkslied* egyszerre sokmindent jelent: nemcsak a német „népdalokat", hanem a világ népeinek saját költészetét, szinte különbség nélkül abban a vonatkozásban, hogy e népek a kulturális fejlődés milyen szintjén állnak. Talán nem tévedünk, ha úgy gondoljuk, Rát Mátyás ezt a nézetet ismerhette. A kor magyar közvéleménye viszont a nemzeti múlt értékeit keresi. Révainál a költészet megléte annak a bizonyítéka, hogy az illető nyelv művelt. Gyűjteménye számára elsősorban a névről ismert költők műveinek elküldését várja, és mintegy mellékesen gondol egyéb költemények „régiségek" és „apróságok" összeszedésére. Mindebben kultúránk egységét véli döntő elemnek: „A köz énekek ... a melyeket ha az egész Hazából együvé küldendenek". Azt, hogy az egyszerű nép mégis más verseket ismer, mint amelyeket Faludi Ferenc, Gyöngyösi István vagy Benitzki Péter írtak, Révai maga biztosan tudja, de ekkor még nem látja döntő különbségnek. Mint láttuk, kortársai sem ezt a társadalmi-poétikai differenciát vélik fontosnak.

Kultsár István nézetei és fogalmai 1811 és 1818 között megváltoztak. Miért? Nagy vonásokban tudunk választ adni e kérdésre. 1812-ben megjelenik a Grimm-testvérek német mesegyűjteménye. És ennek hatására, az első európai távlatú magyar népköltészet-kutató, Gaal György magyar népmesegyűjteménye, igaz, német nyelven *Märchen der Magyaren* címmel (Bécs, 1822).[1] Amikor megjelenik ennek ismertetése a *Tudományos Gyűjtemény* (1823. I. kötet, 118–120.) lapján, a recenzens mindent jónak tart a kötetben, csak a címet nem. Szerinte itt nem „mesék", hanem „népmesék" olvasandók. E különbséget tanultuk meg Révai és Kultsár felhívásai között. Ekkor fedeztük fel a magyar népköltészetet.

Irodalom:

A vártnál többször foglalkozott a magyar tudománytörténet a magyar népköltési kutatások történetével, ám igen sokszor csak felületesen, vagy régi, olykor pontatlan adatok ismétlésével. Ilyen műveket nem is említek. *Arany János:* A magyar népdal az irodalomban címmel készített (valószínűleg 1861-ben) egy olyan tanulmányt, amely először tekinti át a népdal felbukkanását és hatását a magyar szépirodalomban. Ez azonban nem ad pontos tudománytörténetet, töredék maradt, és csak Arany halála után, hátrahagyott iratai között jelent meg először. – *Gyulai Pál* egyetemi előadásaiban (ezek közül az 1888–1889-es tanév során elhangzottakról van jegyzetünk) Kultsár Istvánnak tulajdonítja a kezdeményezés szerepét: „Rendszeresebb, igazi népdalgyűjteményt kísérlett meg először Kultsár István a *Hazai Tudósítások* (1806-ban indult meg), a legelső pesti magyar hírlap szerkesztője. Ő ugyanis a *Hasznos Mulatságok* (1817-től) című szépirodalmi folyóirat melléklapjában közölt koronként népdalokat, melyekből ötvenet-hatvanat Toldy Ferenc a *Handbuch der ungarischen Poesie* költészeti kézikönyvének függelékébe is átvett". (A ma hozzáférhető kiadás: *Dömötör Tekla–Katona Imre–Voigt Vilmos:* Folklorisztikai tudománytörténet. Szöveggyűjtemény. I. (1840–1900). Budapest, 1978. 173. old. – *Horváth János* volt az első, A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig című monográfiájában (először 1927, reprint kiadásban Budapest, 1978), aki tüzetesen tárgyalta a népdalok gyűjtésének történetét. Ő már Ráth Mátyás és Révai Miklós

[1] Bővebben lásd *Vörösmarty Géza* Gaal György, a magyar népmesék lelkes gyűjtője című írását. Honismeret 1983. 2. sz. 20–21. old.; valamint *Voigt Vilmos:* Gaal György. In: Kapcsolatok és konfliktusok Közép-Európa életében. Tanulmányok Gaál Károly professzor 75. születésnapjára. Szerk.: *Csoma Zsigmond* és *Gráfik Imre*. Szombathely, 1997. 205–216. old.

törekvéseivel kezdi a tudománytörténetet (49–55. lapokon), majd részletesen foglalkozik Kultsár István tevékenységével (a 111. laptól). – Amint *Kósa László*: A magyar néprajz tudománytörténete (Budapest, 1989), írja, a későbbi kutatások ehhez adtak hozzá újabb, konkrét adatokat. – *Ortutay Gyula* nevezetes tanulmányában: A magyar népköltési gyűjtemények története (először az Ethnographia 1939-ben Solymossy Sándor tiszteletére kiadott számában) is csak az adatok értékeléséhez adott újabb szempontokat. Ez a cikk volt az alapja későbbi kutatástörténeti dolgozatainak, amelyeket ezért itt nem is említek. *Rát Mátyás* (ma már így, „h" betű nélkül írjuk nevét) felhívását is adja a: Magyar Hírmondó. Az első magyar újság. Válogatás (Budapest, 1981) antológia (a 363. laptól), amelyek Kókay György gondozott. Az ő egyéb, e korra vonatkozó sajtó- és könyvtörténeti tanulmányai jó, modern szemlélettel mutatják be a korszakban a hivatalos és a népi műveltség értelmezésének ekkor felbukkanó kérdéseit. – *Révai Miklós*ról több új tanulmány, illetve tőle írásainak újabb kiadásai is megjelentek. Életrajzának népszerű bemutatása: *Révai Zoltán:* Révai Miklós. (Budapest, 1972 – A múlt magyar tudósai). Kultsár Istvánról nincs döntően új tudománytörténeti áttekintés. A magyar „népdal" fogalmához mintaként szolgáló német „Volkslied" fogalom kialakulásáról még mindig érdemes kézbevenni azt a német munkát, amelyet már említettek a magyar folkloristák. *Julian von Pulikowski:* Geschichte des Begriffes Volkslied im musikalischen Schrifttum. Ein Stück deutscher Geistesgeshichte. Heidelberg, 1933. Az újabb német folklorisztikai és népdal-áttekintések nem az adatokban, inkább az értelmezésben adtak ehhez újat.

Talán nem felesleges megemlítenem, hogy dolgozatom némileg átalakított változata az 1998-as rádióelőadás-sorozat *A magyar népzene és népköltészet hete* számára készült és november 16-án el is hangzott. Ez magyarázza a terjedelmet és azt a tényt, hogy későbbi korszakokkal már nem én foglalkoztam.

Voigt Vilmos

A szalontai Kossuth-szobor kálváriája

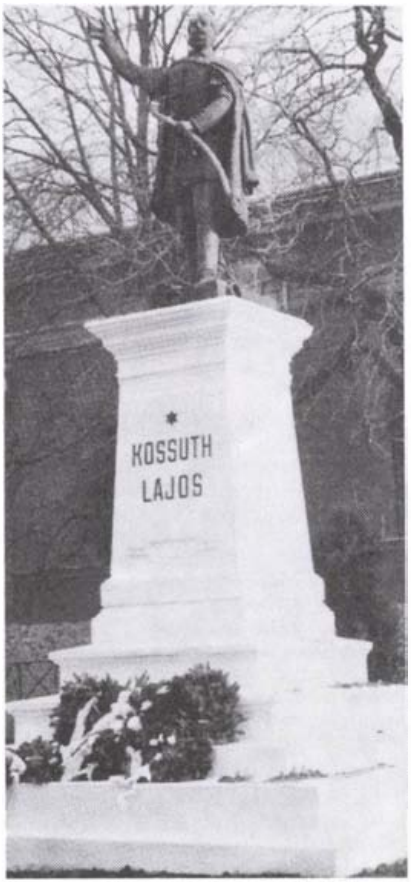

A millenniumot követően, az 1918 előtti Magyarországon, a legtöbb műalkotás Kossuth Lajos testi valóságát örökítette meg az utókor számára. A Partiumban az első emlékművet, a Gerendai Béla megmintázta mellszobrot, már a halált követő második évben, 1896-ban fölavatta a Bihardiószeg népe. A távoli tájakon is látványosan kibontakozó megmozdulás adott tollat az ifjú Podhraczky Rezső joghallgató kezébe, aki *Szobrot Kossuthnak!* címmel mozgósító erejű felszólítást tett közzé a helyi lapban.[1] Érdemes néhány mondatát szó szerint idéznünk: „Hazánk városai versenyeznek abban, hogy Kossuth apánknak, a mi megváltónknak, szebbnél szebb szobrot állítsanak fel. Ettől a mozgalomtól Szalonta város sem tartja magát vissza. Sőt, kötelességünk Kossuth Lajosnak szobrot állítani." E nemes cél érdekében „három szalontai úrilány egy-egy kézimunkáját ajánlotta fel kisorsolásra". Remélik, hogy 200–300 ezer forintot sikerül összegyűjteniük az induláshoz.

A lelkes fiataloknak – a felnőttek körében – egyelőre nem akadtak követői. Részben az ötletbőség gondjával küzdöttek, hiszen a várost meg megalapító Bocskai és a nagy büszkeség, Arany János neve hasonlóan fölmerült; részben az

[1] Szalontai Lapok, 1898. júl. 3.